



Uppsatsen är publicerad på internet av  
projektet öländska resor



---

Arkeologi 60 p

---

# Möre

Övergången från hednisk till kristen tid

av

Maria Brynielsson

## **ABSTRACT**

Uppsatsens syfte är att försöka se om det finns kontinuitet i valet av hedniska och kristna kultplatser i Möre. Jag vill också se var kyrkorna är placerade och vilka funktioner de har haft. Jag har gjort en ren litteraturstudie för att belysa mina frågeställningar. Efter omfattande läsning har jag konstaterat att indikationerna om förekomst av kultplatskontinuitet i Möre, vid övergången från hednisk till kristen tid, är mycket få. Det kan finnas många olika anledningar till detta, bl.a. kan arkeologiska lämningar från kulthandlingar ha förstörts, genom byggnation och jordbruk. Många av Möres kyrkor ligger istället vid eller i anslutning till förhistoriska kommunikationsvägar, t.ex. åar eller rullstensåsar. Flera av dem tror man ursprungligen är byggda som egenkyrkor av stormän. Kanske byggdes några av dem t.o.m. på initiativ av den dåvarande kungen.

Keywords: Möre, yngre järnåldern, tidig kristendom, kyrkor

## INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<b>1. INLEDNING.....</b>	<b>5</b>
<b>2. PROBLEMSTÄLLNING.....</b>	<b>5</b>
<b>3. AKTUELL FORSKNING AV BETYDELSE FÖR MIN</b>	
<b>PROBLEMSTÄLLNING.....</b>	<b>6</b>
3.1 Kyrkornas roll.....	6
3.2 Forskningen i Danmark.....	6
3.3 Ystadsprojektet.....	7
3.4 Slutsatser dragna utifrån forskningen i Danmark och Ystadsprojektet.....	9
<b>4. TEORI.....</b>	<b>10</b>
<b>5. METOD OCH KÄLLMATERIAL.....</b>	<b>11</b>
<b>6. BAKGRUND TILL UTVECKLINGEN I MÖRE.....</b>	<b>12</b>
6.1 Missionen i Sverige.....	12
6.2 Processen mot kristnandet avspeglad i föremål och fornlämningar.....	13
6.3 Svearna.....	15
6.4 De första träkyrkorna.....	15
6.5 Stenkyrkorna.....	16
<b>7. DISKUSSION .....</b>	<b>17</b>
7.1 Möre.....	17
7.2 Ortnamnen.....	18
7.3 Forntida viktiga områden för kungamakten, handeln och kyrkan.....	19
7.4 Farled-handelsplats?.....	20
7.5 Myntfynd.....	23
7.6 Östgöta lagsaga.....	24
7.7 Egenkyrkor eller menighetskyrkor?.....	24

7.8 Möre en del av sveariket.....	25
7.9 Kyrkorna- stödpunkter i ett kontrollsystem?.....	25
7.10 Möres socknar.....	26
7.10.1 Ryssby.....	27
7.10.2 Åby.....	27
7.10.3 Förlösa.....	28
7.10.4 Kläckeberga.....	28
7.10.5 Dörby.....	29
7.10.6 Hossmo.....	29
7.10.7 Ljungby.....	30
7.10.8 Mortorp.....	30
7.10.9 Arby.....	31
7.10.10 Hagby.....	32
7.10.11 Voxtorp.....	32
7.10.12 Halltorp.....	33
7.10.13 Söderåkra.....	33
7.10.14 Torsås.....	33

**8. SAMMANFATTNING..... 35**

**REFERENSLITTERATUR**

## **1. INLEDNING**

I min B-uppsats skrev jag om kultplatskontinuitet från hednisk till kristen tid på Öland, och meningen är att jag ska arbeta vidare inom detta område i C-uppsatsen. Jag vill se om samma mönster finns i Möre härad som på Öland. Öland och Möre är två områden som ligger nära varandra, på var sin sida om Kalmarsund. Jag kommer alltså att undersöka kustområdets kyrkor i Möre.

Möre, som ligger i Småland, är det gamla häradsnamnet på området. Häradet eller hundaret är båda gamla enhetsområden för rättskipning, krigsväsen och kanske också för kult. Man har tolkat härad som en skara människor som rider åt samma håll med gemensam mötesplats (Pamp 1976:64). Möre, som består av Södra- och Norra Möre, är väl avgränsat mot Blekingegränsen i syd. En närmare beskrivning av Möre följer i avsnitt 7.1. Inlandskyrkorna kommer inte att behandlas utan endast de sk. försvarskyrkorna, som ligger längs kusten.

I min B-uppsats kom jag fram till att det finns många indikationer som tyder på kultplatskontinuitet på Öland, när det gäller kyrkornas placering, och nu vill jag försöka se om det förhåller sig på samma sätt i Möre. Jag kommer att titta på var kyrkorna är belägna, varför de ligger där, och om där finns rester av förkristna kulthandlingar. Några exempel på förkristna kulthandlingar, eller yttringar, kan vara heliga källor, offerkult eller gravfält. Även ortnamnen kan användas för att få svar på vad platsen har använts till under förhistorien. Jag vill också försöka se om man kan få fram vem eller vilka byggherrarna till kyrkorna var och vilken funktion de hade i samhället. Perioden som jag undersöker är alltså övergången från järnåldern till medeltid. Man kan också precisera det till övergången från tron på asagudarna till införandet av kristendomen, då kyrkorna byggdes.

## **2. PROBLEMSTÄLLNING**

Kan man finna indikationer för kontinuitet eller diskontinuitet i valet av kultplatser från hednisk till kristen tid i Möre?

Vem eller vilka byggde kyrkorna och på vems direktiv?

Var ligger de placerade i landskapet och vilka funktioner hade de i samhället?

### **3. AKTUELL FORSKNING AV BETYDELSE FÖR MIN PROBLEMSTÄLLNING**

#### **3.1 Kyrkornas roll**

Under 1990-talet har många diskussioner förts om vilken roll byggnaderna hade som maktsymboler vid tiden för kyrkornas tillkomst. Många har ansett att kyrkorna skulle ses som en symbol för politisk makt och som en del i en ideologisk strategi (Blomkvist & Lindqvist 1999:96). Kyrkorna har generellt betraktats som en maktmanifestation från kungen, den kristna organisationen eller lokala stormän. Stenkyrkan har också ofta satts i samband med sockenbildningen (aa. 96). Sockenbildning i Norden skedde, enligt Stefan Brink, i tre skeden. I första skedet uppfördes gårdskyrkorna i anslutning till storgårdar. I andra skedet fanns en större kyrklig ledning i kyrkbyggandet, dock i samarbete med den framväxande kungamakten, vars syfte var att ena riket. Maktkyrkor byggs vid viktiga gods som tillhörde kronan. Det sista skedet av sockenbildningen karakteriseras av stark kyrklig ledning och riksenande. Brink betonar dock att regionala skillnader förekom (Anglert 1995:11).

Många har frågat sig huruvida de äldsta kyrkorna byggdes av den kollektiva menigheten eller om det var enskilda initiativ. I Danmark har senare forskning visat att de enskilda storjordägarna spelade stor roll som de äldsta kyrkornas byggherrar, och många undersökningar i resten av Skandinavien pekar i samma riktning (Anglert 1995:13).

#### **3.2 Forskningen i Danmark**

I Danmark karaktäriserades den första kristna tiden av en framväxande kunglig centralmakt med stöd av lokala förbindelser (Anglert 1995:51). Kungamakten försökte också dra nytta av den nya religionen för att stärka sin egen position. Prästerskapet, som var ganska utsatt i det hedniska samhället, var också i behov av kungamaktens stöd. Först mot slutet av 1100-talet framträder kyrkan som en någorlunda självständig maktfaktor. Samarbetet mellan kung och kyrka i Danmark märks bl.a. genom att viktiga städer, som också var myntningsorter, också var eller blev biskopssäten (Anglert 1995:51). Man anser att städerna fungerade som viktiga förvaltningsorter för den framväxande kungamakten under slutet av 900-talet och fram till 1200 (Anglert 1995:47).

Kungsgårdar med gårdskyrkor var ingen ovanlig företeelse i Skåne under medeltiden, som vid den här tiden tillhörde Danmark. I Dalby, öster om Lund, uppfördes vid mitten av 1000-talet en kungsgård med biskopskyrka (Anglert 1995:55).

I Danmark är den allmänna uppfattningen att kungen hade stor betydelse för kyrkans framväxt och etablering i det förhistoriska samhället. Som grund för detta har man en skrivelse från påven i Rom, till den danske kungen, daterad till den 6 november 1077. Enligt denna skulle kungen upprätta en kristen samhällsordning bl.a. genom att värna om prästerskapets sociala ställning (Anglert 1995:22).

### **3.3 Ystadsprojektet**

Undersökningar som belyser olika aspekter på byn, huvudgården och kyrkan vid medeltiden har gjorts i olika delar av landet, bl.a. Ystadsprojektet. Boken, ”*By huvudgård och kyrka*”, (Andersson & Anglert 1989:3) är ett led i redovisningen av detta projekt. Ofta är man främst hänvisad till arkeologiskt eller byggnadsarkeologiskt material i dessa studier, eftersom det inte finns speciellt många skriftliga källor från den här tiden. Kyrkobyggnaderna är ofta de enda byggnaderna som finns bevarade och som visar förändringar inom byggnadstekniken under hela medeltiden. Alla kyrkor som ingick i Ystadsprojektet är dock inte undersökta, och några av de ursprungliga kyrkobyggnaderna är rivna (aa. 183, 281). De äldsta bevarade stenkyrkorna på den svenska landsbygden tillhör 1100-talets slut fram till 1200-talets mitt. På många platser i Ystadsområdet, har man funnit tecken på att träkyrkor har föregått stenkyrkorna (Anglert 1995:15).

Många av Ystadsprojektets kyrkor avspeglar olika funktioner, eftersom de är byggda för utövandet av den kristna religionen, samtidigt som de markerar kyrkobyggarens ställning i samhället. Man har sett att förändringar i ansvaret för kyrkan, t.ex. från stormannens till kollektivets, ofta också återspeglas i kyrkans utformning. Kyrkans placering kan också ge en bild av områdets ekonomi (Andersson & Anglert 1989:281f). Den lokala kyrkans status var troligtvis beroende av det bakomliggande initiativet till dess uppkomst. Ofta var det genom ett världsligt eller andligt herravälde, eller genom ett kollektivt initiativ.

För att avläsa inflytande bakom kyrkobyggandet har man tittat på dess placering i landskapet och hur kyrkobyggnaden ser ut (Anglert 1995:64, 82). Sambandet mellan huvudgård och kyrkan tror man sig kunna se i kyrkans utformning. Kyrkornas västparti har studerats, och

under senare tids forskning har några olika typer av markeringar i dess arkitektur tolkats som ett bevis för att kyrkobyggandet var ett enskilt initiativ. Det breda västtornet skulle vara stormannens del av kyrkan. I vissa kyrkor kan man fortfarande hitta spår inifrån tornet av en gallerivåning (Andersson & Anglert 1989:274). Ibland fanns det även privata kapell i denna tornvåning, men endast ett fåtal sådana är kända från Skåne (Anglert 1995:64, 82). En av de enklaste markeringarna i kyrkans västparti kan vara en höjning av golvnivån med hjälp av ett trappsteg (aa. 78). Tornens bottenvåning utnyttjades även som gravkapell. Under äldre medeltid var det vanligt med västmarkeringar i kyrkorna, t.ex. herrskapsläktare och patronatsgravar som markerade att detta var privat område, i Skånes kyrkor (aa. 83).

I Ljunits och Herrestads härad är de äldsta stenkyrkorna från 1000-talets andra hälft. I flera av häradernas kyrkor från mitten av 1100-talet kunde man, genom västtornens utformning och andra tecken, knyta dem till stormän i området. En känd företeelse i många medeltida kyrktorn i Ljunits och Herrestads härad är sk. patronatsgravar. Detta innebär att kyrkans byggherre och hans familj ligger begravd i västtornet (Andersson & Anglert 1989:226). Den nu rivna kyrkan i Borrsjö är ett exempel på detta. Vid utgrävningar fann man stenkistgravar här som troligtvis har varit placerade i västtornet. I Borrsjö fanns också en huvudgård alldeles i närheten av kyrkan (aa. 226). I byar där man hittat huvudgårdar ligger de alltså i regel i anslutning till kyrkan. Ett exempel på detta är Stora Herrestad, där huvudgården ligger precis intill kyrkan (aa. 226f, 273). I flera byar fann man rester av stormännens huvudgårdar i bybebyggelsen, vilket tydligt visar att det fanns ett ledande skikt i samhället. I Bjäresjö kunde man t o m se ett direkt samband mellan kyrka och huvudgård eftersom huvudgårdens källare är byggd i samma material som kyrkan (aa. 282f).

I Maja Hagermans populärvetenskapliga bok *”Spåren av kungens män”* (1997), berättar hon om arkeologiska utgrävningar som genomförts i Bjäresjö by. Dessa visade ett tydligt samband mellan stormannagården och kyrkan. Uppe på en höjd, intill Bjäresjö medeltidskyrka hittade man rester av en verklig storgård från 900-talets slut med stallplats för 70-80 kreatur (Hagerman 1997:244f). Vid byns gränser hade runstenar rests på 1000-talet. Där den nuvarande kyrkan står, fanns från början en träkyrka som troligtvis ingick i huvudgårdsmiljön som ett privat kapell. På 1100-talet uppfördes nya byggnader på platsen i sten, samtidigt som även kyrkan byggdes om i sten. Troligtvis ändrades kyrkan till att bli en sockenkyrka. Stormannen behöll dock sin särställning eftersom västtornet har tecken som visar att det var en privat avdelning för stormannafamiljen. I tornets golv finns nämligen stenkistgravar sk. patronatsgravar. I långhuset finns spår av en bänk som kanske var reserverad för kyrkans



byggherre. På 1300-talet revs huvudgården och flyttades till en sjö några kilometer längre bort (aa. 245f).

Begreppen storgård och huvudgård kan vara svåra att skilja från varandra. En storgård saknade tillgång på regelbundna överföringar av resurser till den lokala makten vilket huvudgården hade (Anglert 1995:100). Kring Ystad har man upptäckt spår av huvudgårdar i många av byarna från tidig medeltid. Genom att analysera det äldre kartmaterialet har dessa gårdar känts igen genom att de har haft större åkermarker och gårdstomter än de andra (Hagerman 1997:243). Ofta har de varit placerade högt i terrängen med överblick över den övriga bebyggelsen. I dess närhet låg ofta kyrkan, och av kartorna kan man ibland ana att kyrkotomten avstyckats från huvudgårdens tomt. Stormannafamiljens närvaro kan man också ana i runstenarna, som ofta påträffas vid kyrkorna (aa. 244f).

Vid 1200-talets mitt växer Ystad fram, och det börjar komma tecken på förändringar i området. Tillkomsten av staden var troligtvis centralmaktens försök att få kontroll över handeln (Andersson & Anglert 1989:282f). Kungamakten ses även som en viktig faktor för klostrens etablerande i Skåne (Anglert 1995:52). Menighetskyrkorna blir fler i o m att man ser att stormannamarkeringarna i kyrkornas västra delar försvinner och kyrkorna byggs om. Många av kyrkorna valvslås i tegel. Vid mitten av 1300-talet flyttade flera av huvudgårdarna ut från kyrkbyn. De nya gårdarna var ofta befästa, vilket visar att de hade en stark politisk och ekonomisk ställning i samhället (Andersson & Anglert 1989:282f).

### **3.4 Slutsatser dragna utifrån forskningen i Danmark och Ystadsprojektet**

Anledningen till att jag valde att ta upp forskningen i Danmark och Ystadsområdet var att man här tydligt kan se en koppling mellan stormän och byggandet av de första kristna kyrkorna. Kyrkornas placering i anslutning till de förhistoriska stormännens gårdar, statusmarkeringar i kyrkornas västtorn och patronatsgravar är några exempel på denna koppling. Nyare forskning, som gjorts inom projektet Sveriges kristnande (Williams 1993), pekar på att förhållandet kan ha varit liknande i Möre.

Mats Anglert tycker sig alltså se ett tydligt samband mellan senvikingatida stormän och flertalet av stenkyrkorna i Ystadsprojektets område. Förhållandet mellan stormännen, den kyrkliga makten och centralmakten framgår inte lika tydligt. Anglert anser att man kanske inte

ska skilja dem åt utan se den kyrkliga makten som en del av centralmakten (Andersson & Anglert 1989:237).

#### **4. TEORI**

Diskussionen i min uppsats kommer att utgå från ett postprocessuellt synsätt. Postprocessuella arkeologer inriktar sig på att studera den enskilde individens påverkan på sin omgivning. Grundsynen är att sociala förändringar sker genom en hel mängd omedvetna och tillfälliga händelser. För att se detta behöver man studera ett problemområde över ett längre tidsperspektiv, då många individuella handlingar kan framkomma som del i händelseförloppet (Bradley 1998:87f). Övergången från hednisk till kristen tro var en process som varade i flera århundraden, där många olika faktorer spelade in. Med detta som bakgrund är det viktigt att studera förloppet under lång tid.

Jag har helt utgått från Bradleys postprocessuella och teoretiska arbetsätt i min uppsats. Anledningen till att jag valde att göra på detta sätt är att han koncentrerar sig på rit och religion, vilket passar min undersökning. Enligt Bradley spelade rituella system en viktig politisk roll i det förhistoriska samhället och behölls eller förkastades utifrån vilket syfte man hade (Bradley 1998:91). Införandet av kristendomen kanske var ett sätt för de mäktiga att få ännu mer makt över de andra som levde i området. Genom kristendomen kunde man motivera sin särställning över hedningar, som fortfarande tillbad asagudarna. I Norden fortlevde flera rituella kulthandlingar kvar i människornas medvetande långt efter att människorna övergått till kristendomen. Ett exempel på detta är källkulten, där de hedniska offerkällorna övergick till att bli heliga kristna källor, dit pilgrimer vallfärdade. I viss mån lever källkulten fortfarande kvar, bl.a. genom bruket att kasta en slant i en brunn.

Monument och konststilar uppvisar en sak gemensamt, nämligen att båda fenomenen ger belägg för rituella handlingar snarare än levnadssätt. Detta är viktigt, eftersom studiet av ritualerna spelar en central roll i den förhistoriska arkeologin (Bradley 1998:88). Enligt Bradley är ritualer en speciell form av kommunikation mellan människor och kan inte diskuteras av dess deltagare. Man kan likna detta vid skillnaden mellan att hålla i en konversation och läsa en text (aa. 89). Ritualerna finns kvar i ett socialt område genom att bli en del av ett tidlöst och naturligt handlingssätt. Om ritualerna hjälper till att bevara eller förändra den sociala ordningen, kan de utnyttjas av dem som har eller vill få makt i samhället. Detta måste man vara medveten

om, när man studerar övergången till den kristna tron. Med stor sannolikhet utnyttjade vissa människor i den förhistoriska samhället den nya religionen för att öka sin makt över andra. Vissa ritualer eller ceremonier kan dock förbli de samma över lång tid, trots att platsen man är på förändras (aa. 89). Bradley tar upp Stonehenge som exempel på detta. Denna plats användes under ca 1500 år tillägnad döden, och dess konstruktion är fortfarande synlig för oss. Monumentet bär på en otrolig historia från att det började användas tills dess funktion var överspelad. Under hela den tiden var, trots ombyggnationer, den runda jordklotsformationen dess kännetecken. Även när platsen övergavs, var monumentet fortfarande medelpunkten i landskapet, och man kunde också fortfarande se markeringar efter deponeringar av människoben och andra föremål i marken. Platsen kanske fortfarande var ett symboliskt centrum för ett samhälles ideologi, trots att man bodde utspritt och inte nyttjade den i sitt dagliga liv (aa. 163).

Byggandet av monument var en del av samhällets sätt att bli ihågkommen genom den materiella kulturen och garanterat ej bli glömd (Bradley 1998:90). Konstruktioner av trä ersattes ofta av monument av sten som, till skillnad mot trä, höll genom generationer (aa. 162). Från den svenska förhistorien finns mycket material som speglar detta. Runstenarna, Eskilstunakistorna och stenkyrkorna är tydliga lämningar i naturen. Uppenbarligen var dessa monument ett sätt för våra förfäder att försäkra sig om att vi för alltid ska se rester efter deras tid på jorden.

## **5. METOD OCH KÄLLMATERIAL**

När jag började leta efter material till denna uppsats fann jag att det fanns ganska mycket material skrivet om Møre härad. Många socknar i området har producerat egna sockenböcker, där bl.a. förhistoriska lämningar i socknen tas upp tillsammans med många andra intressanta fakta om kyrka, ortnamn, byar mm. Några av kyrkorna har undersökts mycket grundligt, där också det framkomna materialet noggrant redovisats i utgivna böcker. Andra kyrkor är helt outforskade. Fornlämningsregistret och annan relevant litteratur har funnits tillgänglig för mig på Kalmar läns museum, stadsbiblioteket i Kalmar och Kalmar högskolas bibliotek. Min undersökning är alltså helt baserad på litteraturundersökning.

## 6. BAKGRUND TILL UTVECKLINGEN I MÖRE

### 6.1 Missionen i Sverige

Under vikingatiden var kontakterna mellan Skandinavien och övriga Europa livlig, och det var många som gjorde tjänst hos främmande kungar i deras krigsarméer. När de återvände hem hade de ofta med sig en sold. De förde också med sig nya idéer om kristendomen, som de kanske ville förmedla. Många hade redan övergått till den nya läran innan de kom hem. Efterhand kom även missionärer hit, bl.a. från England och Tyskland (Larsson L-O 1986:41f). Ansgar, som var den förste missionären, anlände första gången till Birka år 829. Han fick då kung Björns och hans följes tillåtelse att predika Guds ord. Ansgar stannade i nästan två år. År 854 kom han åter till Birka (Andersson m.fl. 1997:430). För att kunna omvända menigheten var det viktigt att missionsverksamheten hade stöd från den övre samhällshierarkin (Åberg 1978:62, 76). Med tanke på detta ville Ansgar ha, och fick också, kung Olafs tillstånd att bygga en kyrka och tillsätta en präst. Kungen garanterade honom en tomt där kyrkan fick byggas, men också ett hus till prästen (Andersson m.fl. 1997:431). Konkreta bevis för religionsbytet vid 1000-talet får vi i korsmärkta runstenar med inskriptioner av typen "Gud hjälpe hans själ". I Småland finns även legenden om S:t Sigfrids verksamhet som dock är starkt tillrättalagd (Larsson 1986:41f).

Vid 1000-talets mitt hade Hamburg-Bremerstiftet två knutpunkter i Sverige, Skara och Sigtuna. Målet man hade var att genomföra ett trosskifte i Skandinavien uppifrån kungen och neråt mot det vanliga folket (William 1993:172). Den svaga kungamakten i Sverige utnyttjade detta, och genom att vägra medverka vid blot fick man stöd från andra europeiska kungahus. Samtidigt ville den svenska kungamakten stärka sina positioner över hövdingar och andra inflytelserika människor i det förhistoriska samhället och ta till sig de kontinentala idéerna om aristokrati. För att få makt var man tvungen att ha goda allianser med inflytelserika stormän. Kristendomen strävade efter en stark kungamakt, och många var beredda att byta tro för att få behålla eller stärka sin sociala ställning i samhället (Andersson m.fl. 1997:370). Införandet av kristendomen var alltså troligtvis ett sätt för kungamakten att reglera och organisera riket. Prästerna stod troligtvis i tjänande förhållande till lokala stormän och över dem i samhällshierarkin fanns kungen (Osvalds 1997:96).

Generellt sett uppfattas övergången från asatro till den kristna tron som ett resultat av en mängd olika faktorer. Dessa faktorer har regionala skillnader, eftersom processen inte var lika i hela

landet. Man har också betonat att kristna och hedniska föreställningar verkade parallellt med varandra under minst 300 år, innan man helt övergick till den kristna tron på 1100-talet. De första försöken för kristen mission påbörjades ju redan på 800-talet. Anledningen till att man säger att Norden var kristet vid 1100-talets slut är att sockenkyrkorna byggdes då (Anglert 1995:8). Att religionerna levde sida vid sida under lång tid kan man bl.a. se i många gravar, som uppvisar både hedniska och kristna inslag. Övergångsprocessen till den kristna kulturen skedde alltså troligtvis ganska omedvetet utan att påverka folkets dagliga liv nämnvärt. Då var istället indelningen av landet i socknar och införandet av lagar en abruptare förändring av samhället (Andersson m.fl. 1997:353f). Den tidiga kristendomen hade många likheter med asatron, exempelvis fanns många helgon, och dessa fick överta asagudarnas funktion. Den gamle asaguden Tor fortsatte att leva genom det nordiska folkhelgonet S:t Olof, som utrustades med stridsyxan som attribut och fick fruktbarheten som karaktär (Andersson m.fl. 1997:370, Larsson 1986:34f). En annan hednisk sedvänja, som fortlevde på många håll i landet, var källkulten. Ända i på 1800-talet finns det dokument som visar att källkult förekom, men ofta enbart koncentrerad till midsommar (Larsson 1986:34f).

Många anser att införandet av kristendomen, kyrkobyggandet och sockenbildningen hade en stark koppling till riksbildningen. För att få en bild av detta måste man dock studera om det skedde fler genomgripande förändringar över tid. Exempelvis om det skedde förändringar före och efter i bebyggelsen och hur maktfördelningen påverkades (Anglert 1995:20). Riksenandet framtvingade troligtvis en hierarkisk indelning, där kontrollen vilade på lokala administrativa enheter (aa. 144). Stenkyrkan var nog i vissa fall en symbol för olika hierarkiska nivåer i det kristna samhället. Kanske var stenkyrkorna ett sätt att legitimera den nya kristna och hierarkiska ordningen i samhället som allmänheten hade svårt att ta till sig och acceptera (aa. 17).

## **6.2 Processen mot kristnandet avspeglad i föremål och fornlämningar**

Fornsaker, som direkt kan berätta något om processen mot kristnande, är ovanliga. Främst är det hängkors, krucifix och kärl för liturgiskt bruk. Många föremål är prydda med korsornamentik, men det förekom långt tidigare och är därför inte något bevis för kristnande. För att belysa hur långt kristnandeprocessen har kommit kan man se om de förkristna symbolerna, t.ex. torshammare och miniatyrskäror, uppträder tillsammans med de kristna. Då kan man tala om synkretism. Det är också viktigt att observera om det finns gravgåvor i gravarna, eftersom man under förkristen tid brukade utrusta den döde för färden med mat,

dryck, vapen, husdjur och ibland även spelpjäser. Likbränning uppfattas som en icke kristen ritual medan jordandet är en kristen (Williams 1993:9f). En kristen grav ska ej innehålla gravgåvor och den döde ska vara placerad med huvudet i väster (Andersson m.fl. 1997:362).

Vid slutet av vikingatiden restes flera tusen runstenar i Skandinavien, betydligt fler än under periodens äldre skede, med återkommande formuleringar. Kristna symboler är betydligt mer vanliga än hedniska, vilket visar ett ställningstagande mot hedendomen (Hagerman 1997:150f). Ett enskilt kors på runstenen behöver inte vara en kristen symbol utan istället en skyddsfunktion, men förekommer det också kristen text måste de tolkas som en kristen symbol (Anglert 1995:41). Resandet av senvikingatida runstenar har satts i samband med statsbildningen, som var en politisk, social och religiös förändring i samhället. Stenarna utgör ofta minnesmärken över en eller flera avlidna personer och markerar ofta även personens sociala ställning. I texten nämns alltid stenresaren och vilken relation han/hon hade till den döde (aa. 36). Runstenen placerades alltid väl synlig, t.ex. vid en bro, väg, kyrka eller gravfält för att visa sitt budskap för alla som passerade. De var vittnesmål, dokument i sten som alltid skulle finnas kvar (Hagerman 1997:153f). Runstensresandet har ofta setts som en direkt följd av den nya religionens genomslag. I Danmark och Götaland har man hävdats att det var politiskt betingat, medan i Mälardalen, Öland och Bornholm var det religiöst betingat (Anglert 1995:40). Tidigare ansåg man generellt att runstenarna endast var ett minnesmärke, men nu anser fler och fler att runstenarna berättar om arvsrätt till gårdar och kan ses som en tidig påverkan från stormän. Runstenarna skulle alltså vara en indikator på vilken social status man hade (Blomkvist & Lindqvist 1999:85, 107 Hagerman 1997:153). Jag tror, i enlighet med Bradleys postprocessuella betraktelsesätt, att monumentbyggandet var ett sätt för stenresaren att förvissa sig om att inte bli glömd (Bradley 1998:90) samtidigt som de är minnesmärken i naturen och en indikator för stenresarens social status.

För tillfället anser man att förekomst av runstenar, rester av de första träkyrkorna och Eskilstunakistor uppvisar en koppling till enstaka stormän och deras mark (Blomkvist & Lindqvist 1999:85, 107). Eskilstunakistorna hade höga spetsiga gavlar med inristade kors, slingermönster och runor. Man tror att dessa gravmonument uppfördes intill tidiga träkyrkor runt om i landet. Eskilstunakistorna har satts i samband med kungamakten och stormän (Hagerman 1997:309f). Runstenarnas koppling till kyrkorna ligger i att de ofta är inmurade i stenkyrkorna eller i kyrkogårdsmurarna. När detta skedde är svårt att säga. Ofta är de dock inmurade i den ursprungliga byggnaden, dvs. inte efter 1250 (Anglert 1995:41).

### 6.3 Svearna

Den engelske kungen Alfred fick vid slutet av 800-talet en rapport från Wulfstan om läget i södra Östersjön. Han beskriver Bornholm som ett eget kungadöme, medan Blekinge, Møre, Öland och Gotland tillhörde svearnas kontrollområde (Anglert 1995:50). Rapportören skrev också att svearna hade en stark sjökrigsorganisation (Larsson 1986:23f). Även Snorre Sturlason skriver om detta i sina skildringar (William 1993:177). Med svear menade man, vid tiden för Wulfstans skildringar, det folk som bodde kring Mälaren. Troligtvis var de vid den här tiden främst en sjömakt och förmodligen inskränkte sig svearnas välde vid Kalmarsund till att de hade vissa stödpunkter. Gränsen mellan daner och svear skall ha satts mellan Møre och Blekinge, och denna gräns mot Danmark gällde fram till 1658 (Hammarström 1979:188).

Gamla Uppsala var Svearikets kungasäte och centrum för religionen. Här fanns även en tings- och marknadsplats. Till hednatemplet i Gamla Uppsala kom svearna för att fira blot. Dessa offerfester hade kungen i centrum, vilket underlättade konsolideringen av riket som senare blev Sverige. När svearna kristnades rev man hednatemplet och byggde en kyrka istället, som år 1164 blev domkyrka i Sveriges första ärkestift (Glase & Glase 1996:138). Sveakungens makt var nog från början mycket begränsad. Han skulle leda offerbloten i Gamla Uppsala och värja riket, som man tror hade en väl utvecklad försvarsorganisation (Åberg 1994:52).

Tolkningarna av folknamnet svear är mycket omstritt. Förslag till tolkning är bl.a. "de egna" eller "sina egna" men också att det skulle betyda "sjömän" eller "folket vid sjön eller havet". Med Svealand avsåg man från början endast Uppland men när svearna expanderade och även härskade över tidigare självständiga götiska områden senast på 1000-talet ingick namnet i det nybildade riket Sverige, som på fornsvenska heter Svearike vilket alltså betydde "svearnas rike" (Pamp 1976:71).

### 6.4 De första träkyrkorna

Många forskare anser att de första kyrkorna uppfördes på kungliga huvudgårdar eller på en plats som tidigare använts som samlingsplats, t.ex. ting eller kult. Sedan spred sig kyrkobyggandet, eftersom stormännen också ville bygga egna privata gårdskyrkor (Hagerman 1997:192). I de rika jordbruksbygderna verkar kyrkobyggandet följa ett visst mönster. Här tror man att de äldsta kyrkorna från 1000-talet och början på 1100-talet uppfördes med stöd eller på initiativ av kungamakten och lokala stormän. Mindre träkyrkor uppfördes som gårdskyrkor vid

stormännens gårdar, och så småningom byggdes de om till stenkyrkor. I skogsbygderna, där småbrukare hade sina gårdar, byggdes träkyrkor som inte revs, och alltså inte ersattes av stenkyrkor förrän långt fram i tiden (aa. 249).

## 6.5 Stenkyrkorna

De första stenkyrkorna var byggda i ett material och en teknik, som det inte fanns kunskap om i Norden under tidig medeltid. Tidigare hade man i huvudsak byggt i trä, ris och lera och endast använt stenbumlingar och jord till grunden. För att kunna bygga kyrkmurar med huggna stenblock, slåthuggna dörrposter och portvalv i sten var man tvungen att ta hjälp av utländska byggmästare och stenhuggare. De första stenkyrkorna var alltså påkostade byggen och inte några möjliga projekt för bondegemenskapen. Istället får man se dem som en maktdemonstration från kung, biskop eller det övre samhällsskickets kungatrogna stormän (Hagerman 1997:254).

Många av kyrkorna i södra Sverige visar impulser från England, vilka omformats på vägen hit via Danmark (Hagerman 1997:256). Även Ragnhild Boström, som har studerat de öländska kyrkorna mycket ingående, har sett dansk påverkan i de öländska kyrkornas arkitektur (Blomkvist & Lindqvist 1999:87). På 1000-talet uppvisar många av kyrkorna i Danmark likheter med engelsk arkitektur vilket inte är konstigt, eftersom England, under den här tiden låg inom den danska intressesfären. I England hade stenkyrkor byggts under flera hundra år, och därför var det nog naturligt att danskarna tog efter de förebilder man sett i England, när man övergick från träkyrkor till att bygga stenkyrkor. Ragnhild Boström har fört fram tankarna om att det kanske fanns arbetslösa grovarbetare i Danmark som sökte efter nya uppdrag, kanske på Öland. De kanske tog med sig förebilderna för hur kyrkorna skulle se ut från kyrkobyggandet i deras hemland. Boström anser i alla fall att kopplingen mellan Resmo och S:t Laurentius i Roskilde och Vor Frue Kirke, också i Roskilde och Hulterstad har så många tydliga drag gemensamt att det måste tyda på gemensam arbetskraft (aa. 84).



## 7. DISKUSSION

I följande avsnitt kommer jag att ta upp information som behandlar det förhistoriska Möre. Jag behandlar bl.a. ortnamnen, viktiga områden, gamla farleder, myntfynd som pekar på handelsplatser, Östgöta lagsaga, kyrkornas roll i samhället och kyrkorna längs Möres kust

### 7.1 Möre

Möre är beläget längs kustbandet österut mot Öland och gränsar i söder mot Blekinge. Området består naturgeografiskt av en 3-8 km bred flack bördig kustremsa mot Kalmarsund och med skogsbygd innanför. Flera rullstensåsar och åar genomkorsar området och dessa har spelat en stor roll för lokaliseringen av den förhistoriska bebyggelsen. Områdena runt åmynningarna, vid Ljungbyån och Hagbyån, hade speciellt gynnsamt läge (Williams 1993:10f).

Man har funnit att de arkeologiska lämningarna efter den forntida bebyggelsen, med endast några få undantag, är koncentrerade till kustremsan precis som den nutida bebyggelsen. Detta gör att man får räkna med att många fornlämningar har förstörts genom åren. Kustremsan är ett område som lämpar sig bra för jordbruk. Tyvärr kan man nog räkna med att det inte enbart är bortodling som skett under åren utan också rovgrävning (Williams 1993:9f, Ferm & Rahmqvist 1987:18). Det finns ca 3000 kända fornlämningar i Möre och det är främst gravar från förhistorien, anlagda på höjdryggar och åsar. Hus och boplatzlämningar från järnåldern saknas dock, och därför får man använda sig av gravfälten för att få en bild av var man bodde (Williams 1993:9f). De nyligen utförda grävningarna längs E22:an kommer att ge mer exakt information om var boplatserna var belägna.

I Möre finns få runinskrifter som berättar om utlandsfärder, om man jämför med övriga Småland vars runstenar ofta berättar om resor mot England och även österut. Trots detta får man förmoda, att även möreborna deltog i liknande färder (Williams 1993:18). På dessa resor mötte de med största sannolikhet kristendomen, som gjorde att de övergav sin gamla tro. Engelsk påverkan under missionstiden märks bl.a. i den äldsta stenkyrkan i Hossmo och Sigfridslegenden (aa. 18, Hagerman 1997:159).

Landskapsnamnet Småland kommer av att här finns en mängd "små land", t.ex. Varend, Möre, Tjust, och Handbörd. De naturgeografiska förutsättningarna har varit och är väldigt olika, och vid 1000-talets början var de olika små landen mycket klart avskilda från varandra av täta

skogsbygder och svårforcerade höjdsträckningar. Småland har därför aldrig utgjort någon politisk, rättslig, kyrklig eller administrativ enhet (Larsson 1986:9f).

## 7.2 Ortnamnen

De tre vanligaste ortnamnskategorierna är: **bebyggelsenamn**, dvs. namn på alla slags bebyggelser och administrativa områden, från länder och landskap ner till socknar, byar, gårdar och hus. **Ägonamn** är namn på åker och äng. **Naturnamn** är namn på alla slags företeelser i naturen och inte människor har skapat, exempelvis hav, sjöar, bäckar, höjder och skogar. Till denna kategori kan också i vissa fall namn på åkrar och ängar höra (Pamp 1976:7). Genom att datera ett bebyggelsenamn kan man också datera bebyggelsen men då måste man också betänka om bebyggelsen är äldre än namnet. Har platsen varit bebyggd kontinuerligt, så är risken att den bytt namn generellt ganska obetydlig (aa. 21). Endast i några få undantagsfall kan man datera äldre svenska ortnamn med hjälp av skriftliga källor, eftersom äldre medeltida källor är mycket ovanliga. Istället kan man studera ortnamnens ordförråd. Personnamn i ortnamnet blir enklare att datera eftersom det vid kristendomens intåg i Norden blev vanligt med helgon- och apostlanamn. Om ortnamnet inte innehåller ett nyare namn av den här typen, är det från tiden före kristendomen. Som exempel på detta kan man ta -löv som aldrig har ett kristet namn i förleden medan -torp nästan alltid har det (aa. 22f). Ett av de äldsta bebyggelsenamnstyperna i Sverige är namn på -löv som man tror betyder arvegods eller egendom. Ofta är förleden till -lösa ett naturbetecknande ord. Från början tror man att -lösa var av betydelsen äng eller betesmark (aa. 27).

Ortnamnsefterleder som man nästan helt kan säga kommer från tiden innan 1000 e.Kr. är: -lösa, -löv, -tuna, -hem, -vi, -landa, -tofta och -åkra (Pamp 1976:27f). Ortnamn med efterleden -stad och -inge har sitt ursprung i Mälardalslandskapen och härrör från tiden e.Kr. in i vikingatiden (aa. 38). By-namnen anses vara lika gamla som stad-namnen och främst pekar de ut vikingatida bebyggelser (Hammarström 1979:194, Pamp 1976:43f). Ortnamn som Vä och Hov är i själva verket namn på gamla hedniska kult- och offerplatser. De flesta namn i Småland härrör dock från tiden efter 1000 e.Kr (Larsson 1986:79).

Sakrala ortnamn saknas nästan helt i Möre. Namnet Lund dyker dock upp på en gård invid kyrkan i Åby och öster om kyrkan i Halltorps socken, Lundagårdarna. Även i Hossmo socken finns en Lunden. Dessa tre skulle kunna hänvisa till att det här fanns heliga lundar, men namnet kan vara senare och därigenom icesakralt. Man har inte kunnat finna några belägg för hur gamla dessa ortnamn är. Namnet Torsås har tolkats som en sammansättning av Tor och ås

eftersom platsen ligger på en ås. Några belägg för att så skulle vara fallet har dock inte hittats. Avsaknaden av sakrala ortnamn skiljer Möre markant från omkringliggande områden, exempelvis Tjust, Varend och Öland (Williams 1993:41f).

Lars Hellberg resonerar i "*Kalmar stads historia del I*" (Hammarström 1979:119f) om ortnamn, och han kommer fram till att det äldre ortnamnskicket i Möreområdet och på Öland har en mer eller mindre markant sveakaraktär. I namnet Kalmar ser han sveainflytande eftersom önamnen på -arna(r) anknyter till betydelsefulla sjöleder i det ursprungliga sveaområdet. Han menar att önamnen på -arna(r) uppträder på strategiska punkter längs kustleden (aa. 126, 131). Enligt Hellberg finns det namnmiljöer, som avspeglar sveaväldets forntida språkliga uttryck för civil och militär administration (aa. 128). Namn som anger administrativa huvudorter, med början på 300 e.Kr., är tuna-namn. Vid yngre vendeltid och vikingatid, ca 700-1000, efterträds de av husa-namn och sedan följde Husaby-namnen.

Hossmo socken ligger där Ljungbyån rinner ut i Kalmarsund (Hammarström 1979:193). På gamla kartor hette Hossmo Huseman och benämningen Huseby förekommer på jordområden i kyrkbyn. I ortnamnsforskningen har vissa ortnamn satts i samband med kronans lokala stöddepunkter under vikingatid och tidig medeltid. Ortnamnet Husaby anses peka ut huvudgårdar, som fungerade som administrativa centra för kronan. I närheten av dessa centralorter, som tuna- och husaby-namnen symboliserade, kan man ofta också se närvaron av garnisonsförband, dvs. krigare, i namnen rinkar och karlar som betyder "krigare i konungs eller hövdings tjänst". I närheten av Hossmo finns ett Rinkeby (aa. 128, 132, 146). Även ortnamnet Smedby satts i samband med administrativa centra. Här bodde smeden som försåg centralortens krigare med vapen. I Hossmos grannsocken, Dörby ligger ett Smedby (aa. 147).

Genom arkeologiska fynd och genom att studera ortnamnen kan man konstatera att de äldsta bosättningarna fanns längs Möres kust, medan inlandet koloniserades först under kristen. Många socknar i Möre har sekundära namn efter byar eller samlingsplatser. Ortnamnen längs kusten är ursprungliga bebyggelsenamn medan kyrkplats- och bygdenamn dominerar i inlandet tid (Williams 1993:191f) .

### **7.3 Forntida viktiga områden för kungamakten, handeln och kyrkan**

Mycket talar för att det var kungamakten, som låg bakom uppförandet av de många fästningskyrkorna i Möre (Larsson 1986:23f). År 1143 tillhörde hela Småland och Öland

Linköpings stift (aa. 41). Ett av de viktigaste kriterierna för att bevisa existensen av en överlägsen auktoritet i en statsbildning är att det finns en central makt, som härskar över en mängd regionala administrativa centra. Dessa små centra hade politiska och religiösa funktioner (Andersson m.fl. 1997:677). Under lång tid har man letat efter Kalmar stads föregångare som centralort i området, och många forskare har riktat sin uppmärksamhet mot Ljungbyådalen, väster om Kalmar. Troligtvis har det funnits flera platser här, som hade olika centralortsfunktioner vid slutet av vikingatiden och in i. Man tror även att sveakungarna hade en fast administrativ stödpoint i Hossmo redan vid 1000-talet. Hossmo kyrka, som ligger vid ån invid vägen, var idealiskt placerad både för försvar mot fiender och för kontroll av områdets invånare medeltiden (Hammarström 1979:193). På 1200-talet flyttades Hossmos funktioner till den då framväxande handelsstaden Kalmar (Larsson 1986:18, 23f).

Dörby, som är beläget väster om Kalmar, verkar ha varit en gammal centralort i Mörelandet. I socknen ligger Tingby vars efterled, -by tyder på att ortnamnet är vikingatida. Här har ett tingsställe varit fungerande under lång tid. Ett brev från 1393 berättar om Dörby landsting vilket tyder på att en högre rättsinstans sammanträdde här. Tingsplatsen låg på gränsen mellan Norra och Södra Möre härad vilket tyder på att Möre var en enhet innan häraderna bildades (Hammarström 1979:194, 212). Ända fram till 1500-talets början samlades bönderna här för landsting (Larsson 1986:18, 23f). Centrum för kyrkans lokala förvaltning tror man fanns i Ljungby. Linköpingsbiskopens flesta lokala gods innehav i Möre fanns ända in på medeltiden i Ljungby (Hammarström 1979:194).

#### **7.4 Farled-handelsplats?**

Kung Valdemars jordebok från 1230 och en handskrift från Sorö kloster från omkring 1300 beskriver bl.a. en segelled från Blekinge till Reval (Tallinn) via Stockholm och Åland (Williams 1993:9f). Farleden har gått från Utlängan i Blekinge till Kalmar och sen till Skäggö, Vällö, Runnö och sedan vidare norrut mot Stockholm eller via Öland mot Gotland. Vid Skäggenäs i Ryssby socken heter landfästet Drag, vilket visar att man släpade skeppen över det smala näset. Säkert har denna farled haft stor betydelse för området. Troligtvis har denna farled använts långt innan den nedtecknades åtminstone fr.o.m. yngre järnålder (från 500-talet e.Kr.) och kanske är den ännu äldre. Vikingatida silverskatter har också hittats i området, och i samband med stora gravfält tyder detta på att det var en rik vikingabygd där det kanske även fanns handelsplatser (Williams 1993:14f).

Kanske låg det en handelsplats vid Ljungbyåns mynning i Hossmo socken. Där har man dessutom hittat lämningar av en husaby, vilket tyder på att det kan ha funnits en kungsgård här. Kalmar, som inte var centralorten i Möre under vikingatiden utan etablerades under tidig medeltid, övertog troligtvis de administrativa och militära befogenheter som husabyn i Hossmo hade haft dessförinnan (Williams 1993:14f). Enligt Sylvander har det gått en forntida segelled uppåt. Sylvander hävdar att denna segelled ska ha varit så djup och bred, att seglande fartyg kunnat gå långt in i landet mot Kläckeberga kyrka. Längs leden har man hittat stenlagda bryggor och hamnar och vid arkeologiska utgrävningar har man dessutom påträffat rester av förhistoriska fartyg Kläckebergaåsen (Folkesson m.fl. 1978:27).

Åmynningarna i Mörebygden är av stort intresse för lokalisering av handels- eller marknadsplatser. Hagby ligger vid mynningen av den under vikingatiden viktiga **Hagbyån**. Flera vikingatida fynd har hittats vid Hagbyån som visar på handelsaktiviteter, bl.a. har en bronsvikt och en bronsvåg hittats i Hagbytorp. Man tror att Hagbyåns mynning var en viktig mötes- och hamnplats för den tidens kustsjöfart (Hammarström 1979:73, 382). Två vikingatida skattfynd av arabiska mynt har hittats i Broby, strax nordost om Voxtorp (aa. 73, 408). Både Hagby och Voxtorps kyrkor uppvisar fästningskaraktär som tyder på att området kan ha varit utsatt (aa. 73).

Redan 1932 framförde John Nihlén teorin att **Ljungbyån** spelade stor roll vid utförsel av ämnesjärn, som framställdes i områdena väster om Kalmar. Han hade nämligen lagt märke till att det fanns en rik förekomst av slagg i området (Hammarström 1979:79). Ljungbyån är det största vattendraget i södra Möre. Ljungbyåsen, som är en rullstensås, löper på många ställen parallellt med ån. Erik Hofrén undersökte 1961 några av gravfälten i Ljungby, som låg i direkt anknytning till ån eller åsen. Enligt honom uppvisar Ljungbyområdet en av de största vikingatida fyndkoncentrationerna i Småland (aa. 75f). Tecken på handelsaktiviteter längs Ljungbyån har man bl.a. hittat vid Binga, i Hossmo socken. På 1850-talet hittades här en skatt bestående av bl.a. 15 tyska, anglosaxiska och danska mynt från 1000-talet samt fragment av 500 liknande mynt (aa. 79). Flera bronsmycken och 19 pärlor hittades i Hossmo på 1870-talet. De är typiska kvinnosmycken från 900-talet (aa. 387). När staden Kalmar växte fram på 1200-talet flyttas handeln från Ljungbyån (aa. 80).

Ryssbyområdet visar också tecken på att ha varit en rik och viktig centralbygd under förhistorien. Ryssbyån mynnar ut norr om **Drag** som man tror var en mötes- och marknadsplats

under vikingatiden (Hammarström 1979:80). Ortnamnet Drag användes i betydelsen "land mellan två farbara vatten". Vid båtfärder var man alltså tvungna att dra eller bära båten över land (Pamp 1976:98). Vid Sörgärde, strax söder om Drag, och vid Ryssbylund har större silverskatter påträffats (Hammarström 1979:80). Den vikingatida silverskatten i Sörgärde består av sönderhuggna silversmycken, bl.a. en ringnål, en halsring, armringar och arabiska mynt. Skatten är påträffad i flera omgångar i en nu utdikad mosse. Platsen är intressant p.g.a. den vikingatida farleden som gick längs kusten. Skatten i Ryssbylund bestod bl.a. av arabisk mynt och armringar (aa. 404).

En viktig kommunikationsled inåt landet var rullstensåsen som går ut på **Skäggenäs**, öster om Drag. Enligt en segelbeskrivning från 1200-talet var det vanligt att man övernattade vid Skäggenäs när man färdades längs kusten (Hammarström 1979:80).

**Köping** på Öland visar bebyggelse från sent 700-tal in på 1200-talet. Området uppvisar spår av metallhantering, stenhuggeri och stenslipning. Vågdelar, silverskatter och sönderstyckade silvermynt är några fynd som tyder på handel (Hammarström 1979:82). Även ortnamnet, köpplatsen visar att Köpingsvik var en av Ölands viktigaste hamnar (Palm, Landin.1948:394). Köpingsviken var mycket grund och därigenom lämplig som hamn för vikingarnas fartyg. Kyrkan ligger i anslutning till den handelsort som fanns vid Köpingsviken när kyrkan byggdes. Söder om kyrkan skall det, enligt Hadorphs reseanteckningar från 1673 (Boström 1966:17), ha funnits en brunn som användes av marknadsplatsens handelsmän. En tingsflisa står fortfarande på en kulle söder om kyrkan. På kyrkogårdens norra del fanns förr i tiden en brunn (Boström 1977:9f). Det har legat en tidigkristen begravningsplats inom den nuvarande kyrkogården. Även fragment av runristade Eskilstunakistor från 1000-talet har hittats (Johnson & Schulze 1990:48). Flera fyndlösa skelettgravar har påträffats i kyrkans närhet, senast våren 1986 strax nordväst om denna (Beskow-Sjöberg 1987:136).

Troliga handelsvaror som Kalmarsundsområdet hade att exportera under vikingatiden var järn, jordbruksprodukter, exempelvis smör, och varor från boskapsskötsel, exempelvis hudar, lädervaror, talg och ull. Även päls från vilda djur och timmer uppskattades säkert på handelsmarknaden. Den öländska handeln vid Köping bestod till stor del av kalksten (Hammarström 1979:85). Fynd av slagg från järnframställning har hittats på flera ställen. I Kylinge, Kläckeberga socken har man hittat en stor samling ämnesjärn och långsmala järntenar som bl.a. använts vid tillverkning av knivar, spjut och eldstål. En järnten är också hittad i Förlösa socken (Collmo 1994:24).

## 7.5 Myntfynd

Kenneth Jonsson skriver i boken Möres kristnande (Jonsson 1993:117f) om vikingatida myntfynd i Möre och på Öland. Han konstaterar, att myntningen under vikingatiden var begränsad till Sigtuna och att den under 1000-talet var kontrollerad av kungamakten. Orterna för myntning kan lokaliseras genom att de angavs på mynten (Anglert 1995:47). Kristna symboler förekommer ofta på mynten, men detta utgör inte något bevis för kristendomens inflytande, eftersom dessa ofta var kopior av mynt präglade i England (Jonsson 1993:117f).

Under vikingatiden strömmade en stor mängd silverskatter till Norden genom vikingarnas räder och handelsutbyte med Europa och arabvärlden (Hagerman 1997:37f). Mynten i dessa silverskatter användes inte i någon penningekonomi. Istället kunde de smältas ned och gjutas om till smycken, eller också borrhade man hål i dem och bar dem som halsband för att visa prestige. Affärer gjordes med hjälp av vågar, och ofta klipptes då silvermynten sönder och användes som betalningsmedel vid denna handel (aa. 39f).

Silverskatterna gömdes ofta i jorden. Detta har tidigare tolkats som ett bevis på krig och oroligheter, men numera har andra förklaringar växt fram. Guld och silver kan, i ögonen på nordborna, ha speglat en magisk eller helig kraft, som visade social rikedom genom ära och framgång. Genom metallerna fick dess ägare välgång och god lycka, och därför grävdes de avsiktligt ner nära husgrunder eller t.o.m. under husen, för att stråla sin kraft över dem som bodde där (Hagerman 1997:39f).

Kenneth Jonsson använde sig av myntfynden för att se vilka ekonomiska kontakter Möreområdet hade med kristna områden under vikingatiden. Denna handel skulle i så fall medfört religiös påverkan. Öland och Möre behandlades som en enhet eftersom de ansågs ha många gemensamma drag när det gällde myntfynden. Slutsatsen han drog var att Möre och Öland hade haft starka handelskontakter med kristna områden, främst Tyskland (Jonsson 1993:117f). Myntfynd har bl.a. hittats i Ryssby socken och Hossmo socken, och tillsammans består dessa två fynd av flera hundra mynt (Janson & Lundberg 1987:160). I Tingby, utanför Dörby har man också funnit en silverskatt (Hammarström 1979:378). I Åbys prästgård har en tidigmedeltida skatt hittats med bl.a. mynt präglade för ärkebiskop Absalon (1177-1201) (aa. 410).

## 7.6 Östgöta lagsaga

Möre tillhörde det området som låg under Östgöta lagsaga. Möre var uppdelat i två häradar och för att få lokala domslut samlades man vid Dörby Tingby, som ligger i gränsen mellan de båda häraderna (Blomkvist & Lindqvist 1999:56). Man har tolkat Östgöta lagsaga som att man var tvungen att ha kungens tillstånd för att få bygga en kyrka. Man tror att denna lag kom till först när stormännens dominans brutits, och de självägande bönderna blivit intresserade av att bygga egna kyrkor. Förmodligen ville de hävda sig gentemot stormannen och öka den egna gruppens prestige. Troligtvis startade alltså den kristna organisationen kyrkobyggandet genom kungligt initiativ och beskydd, och först senare börjar allmänheten bygga egna kyrkor (Williams 1993:71f, Anglert 1995:99). Enligt Östgötalagens kyrkobalk fick sockenborna ge tre förslag på vem de ville se som präst i socknen, och sedan utsåg biskopen en av dem (Petersson 1977:24).

## 7.7 Egenkyrkor eller menighetskyrkor?

Begreppet menighetskyrka betyder att kyrkan i fråga är uppförd som en gemensam manifestation av de som bor i området. Egenkyrkor är istället uppförda av enskilda stormän, klosterordnar eller kungen. De kan också kallas för gårdskyrkor. Förhållandena i Möreområdets inland talar för att kyrkorna är menighetskyrkor. Ingen av dem ligger i anslutning till gamla bebyggelseplatser. Istället ligger de mellan olika byar, invid gamla vägsträckningar med goda kommunikationer (Williams 1993:60f). Kyrkplats- och bygdenamn dominerar i inlandet vilket man har tolkat som att inlandets kyrkor byggts kollektivt genom lokala bondeinitiativ (aa. 191f). Det är betydligt svårare att säga hur förhållandena är i kustbandet. Många av kyrkorna ligger i anslutning till den namngivande bebyggelsen vilket har setts som ett kriterium på ursprungliga egenkyrkor. Det kan också vara ett tecken på menighetskyrkor, eftersom kyrkan uppförts på den aktuella bebyggelseenhetens mark (aa. 60f). Det förefaller dock inte särskilt sannolikt att en bondegemenskap skulle uppföra sin kyrka på en enskild persons gård. Snarare borde de ha placerats på centrala och neutrala lägen i bygden (aa. 62).

Eftersom ortnamnen längs kusten oftast är ursprungliga bebyggelsenamn, ser man många av kustens kyrkor som ursprungliga egenkyrkor, byggda av stormän eller t o m av kungen (Williams 1993:191f). Kungamakten var svag på 1100-talet, men Sverker d.ä. tycks ha erkänts som östgötarnas kung, och eftersom Möre senare räknades till Östergötlands lagsaga är det inte omöjligt att Sverker redan på 1120-talet innehade kronans gods i Möre (Anglert 1995:99).



Man tror att det var enskilda personer, som låg bakom byggandet av de äldsta kyrkorna i Sydskandinavien, medan kollektiva initiativ framträder på 1100- och 1200-talet (Anglert 1995:99). Utvecklingen gick alltså från egenkyrkor, med kungligt initiativ i det äldre missionsskedet, till menighetskyrkor byggda av den lokala bondegemenskapen (Williams 1993:71f).

## **7.8 Möre en del av Sveariket**

I en reseskildring från 890-talet skriver Wulfstan att Meore tillhörde svearna. Om Möre tillhörde svearna, kan det betyda att de var involverade i den östsvenska stormannaklassen, dvs. svear som man tror baserade sin maktställning på plundring utanför det egna området och på varuutbyte. Läget vid Kalmarsund var ganska utsatt och möreborna var kanske tvungna att ingå försvarsallianser för att överleva. Många tecken tyder på att Möre ingick i en östsvensk inflytelsesfär, bl.a. runskrifter och ortnamn (Williams 1993:68). Enligt Lars Hellbergs undersökningar skall den administrativa centralorten ha legat vid Ljungbyåns mynning, Husa, i Hossmo socken. Norr om Husa låg Rinkeby där den militära styrkan skall ha varit förlagd. I Smedby, som ligger i närheten fanns smeden som skulle förse militärerna med vapen. Strax söder om Smedby låg Tingby som var tingsplats (aa. 68f). Huruvida Hellbergs teorier om den forntida sveastaten är sanna eller ej är svårt att säga. En sak som dock går att konstatera är att man genom ortnamnen kring Hossmo får en känsla av att det här har funnits en centralort med kopplingar till Östsvrige (aa. 69f). Det uppsvenska inflytandet över området märks bl.a. genom att Linköpings stift omfattade Småland och Öland på 1100-talet och genom den östgötska lagstadgan som nådde ända ner till den danska gränsen längs kusten (Hammarström 1979:204).

## **7.9 Kyrkorna- stödpunkter i ett kontrollsystem?**

Runt många sk. försvarskyrkor har man funnit rester av yttre försvarsverk, t.ex. vallar, vallgravar och murar (Johansen & Pettersson 1993:43). Den medeltida kyrkobyggnaden uppvisar inte bara religiösa funktioner utan andra intressen, enskilda personers eller kollektivets spelar också in. Om byggherren var storjordägare, kunde detta komma till uttryck genom en privat del i kyrkan eller genom att han blev begravd på en speciellt markerad plats i kyrkan. Utrymmen kunde också utnyttjas till förvaring och magasin. Kyrkorna hade i dessa fallen både sakrala och profana funktioner (Anglert 1995:15).

Marit Anglert har, i boken Möres kristnande (Anglert 1993:162f), spekulerat kring vilket syfte kyrkobyggnaderna hade, mer än det sakrala, och vem som byggde dem. Hon ser kyrkorna ur ett maktperspektiv med arkitekturen som grund för sina tolkningar. Marit Anglert är kritisk till benämningen försvarskyrkor, som man ofta ger kyrkorna både på Öland och i Möre. Hon anser att detta ger en alltför ensidig bild av kyrkornas funktioner och vill istället kalla dem flerfunktionella kyrkor. Marit Anglert har tolkat kyrkans arkitektur och sett tecken på att kyrkorna även hade profana utrymmen för bl.a. gille, försvar och övernattningar. Kyrkans östra del, där koret är placerat, ska ha varit mest sakralt medan den västra delen framhävde den världsliga makten, exempelvis för kyrkans byggherre. Hennes teori går ut på att kyrkor med stora profana utrymmen kan ha fungerat som stödjepunkter i ett kontrollsystem styrt av folkungaätten i samarbete med centralmakten. Kanske fungerade kyrkorna också som magasin för indrivna skatter. I Möre skall detta ha skett från mitten av 1200-talet och på Öland lite tidigare. Ur detta perspektiv var kyrktornens funktion, med skyttegluggar på våningarna, att försvara och skydda godset som förvarades i kyrkan. Vid 1200-talets slut skall Kalmar och Borgholms slott ha övertagit denna funktion. Enligt Anglert skall kyrkorna vara en del av den framväxande kungamaktens försök att kontrollera Kalmarsund (aa. 169). Kyrkorna var alltså, enligt Marit Anglert, maktmanifestationer, ej riktade mot hedningar på krigståg utan mot den lokala befolkningen. Kyrkorna gav legitimitet åt maktutövarna att indriva skatt från en ovillig befolkning och användes som magasin (aa. 192). Inget av västtornen vid Kalmarkusten är helt bevarat utan många har rivits helt eller genomgått omfattande förändringar (Andersson & Svennebring 1989:51).

### **7.10 Möres socknar**

Längs kustbandet i Möre härad ligger, från norr till söder, socknarna Ryssby, Åby, Förlösa, Kläckeberga, Dörby, Hossmo, Ljungby, Mortorp, Arby, Hagby, Voxtorp, Halltorp, Söderåkra och Torsås (Ferm & Rahmqvist 1987:22). Ordet socken är besläktat med söka och är ursprungligen en sammanfattande beteckning på ett område, vars människor sökte sig till samma kyrka (Pamp 1976:62). Över socknen fanns häradet eller hundaret, som båda var gamla enhetsområden för rättskipning och krigsväsen, kanske också för kult. Härad brukar tolkas som en skara som rider åt samma håll med gemensam mötesplats (aa. 64). Småland betyder, som tidigare angivits, "de små landen" och man tror att namnet är från Östergötland (aa. 70).

Både på Öland och längs Möres kust finns en hel rad kyrkor med olika utseende såsom rundformade och rektangulära, med central-, öst- eller västtorn. Under lång tid har man tolkat och beskrivit dessa kyrkor som ett resultat av att man behövde försvara sig mot anfallande hedningar (jfr avsnitt 7.9). Under slutet av 1100-talet uppfördes många kastaler, dvs. befästningstorn, runt Östersjöns kuster och samtidigt med detta byggs dessa kyrkor (Åkerlund 1945:1f). Omkring 1150 skall hertig Knut Lavard låtit bygga de första befästningstornen i Hossmo, Hagby, Voxtorp och Kläckeberga. I en skrivelse från 1247 från påvens sändebud Wilhelm av Sabina kan man läsa att alla dessa befästningar då hade byggts om till kyrkor (Blomqvist-Linér 1975:1). Åkerlund har framfört teorin, att det var gårdskyrkorna som befästes först, och menighetens kyrkor i ett senare skede (Åkerlund 1945:1f).

#### 7.10.1 Ryssby

Ryssby kyrka ligger i närheten av en vattenrik och legendomspunnen källa, som kallas helga fru Birtes källa. Källan ligger i ett stort järnåldersgravfält (Larsson 1986:153f). Enligt en tradition från 1600-talet skall socknen från början ha hetat Klammer efter en slätt, Klammerslätt, öster om kyrkan. I det gamla folkspråket stod klammer för stenröse, och om detta är den rätta tolkningen, skulle namnet Klammerslätt kunna betyda att slätten var full av stenrösen, men av detta finns nu inga spår (Gjerulf m.fl. 1971:27f). Gravfältet vid Knapgården, ca 100 m norr om kyrkan, är från yngre järnåldern (Hammarström 1979:404).

Två runinskrifter har hittats i Ryssby kyrka (Hammarström 1979:404). Sörgärdeskatten från vikingatiden, som hittades söder om Skäggenäshalvön i Ryssby socken, består av sönderhuggna silversmycken avsedda som betalningsmedel och ca 200 arabiska mynt från ca 955 e.Kr. Läget är ganska intressant med tanke på att det gick en vikingatida farled längs kusten (Hammarström 1979:81, 404).

#### 7.10.2 Åby

Straxt norr om Åbyån, på en höjd, ligger Åby kyrkan som uppfördes vid slutet av 1100-talet (Karlsson 1988:25f). Man har hittat rester av medeltida borgar på både Björnö och Stävlö gårdar i Åby socken. Tankar om att det fanns en tredje herrgård, som gett namn på Åby by och kyrka, har väckts genom en notis i de sk Rannsakingarna om antikviteter från 1667-1684 som behandlar en medeltida herrgård Åby, som låg mellan övre och nedre Åby, men som i så fall var försvunnen redan vid 1600-talets slut. Förekomsten av en nu förlorad runsten tyder på att kyrkan byggdes på en stormans gård. Kanske byggdes kyrkan på Åby herrgård och i så fall var

det här kyrkans byggnadsherre bodde. Möjligen fanns det ett privat kapell för byggnadsherren och hans familj i tornets bottenvåning (aa. 25f).

### 7.10.3 Förlösa

Kyrkan i Förlösa socken ligger på en höjd väl synlig från de omkringliggande gårdarna. Den första stenkyrkan som byggdes, var från omkring 1200 och revs helt vid 1850-talet. Avbildningar av kyrkan, som Rhezelius gjorde 1634, visar dock att den hade ett mycket kraftigt östtorn med samma bredd som kyrkan (Andersson & Svennebring 1989:50, Collmo 1994:48f, Blomqvist-Linér 1976:1).

Flertalet fornlämningar i socken vittnar om att Förlösa är en gammal kulturbygd (Blomqvist-Linér 1976:1). Ett stort gravfält från yngre järnåldern, ca 800-talet, finns vid Karlshöjd, som ligger mittemellan Förlösa samhälle och Förlösa kyrka. Detta gravfält består av 11 stensättningar, 12 domarringar och 22 resta stenar (Collmo 1994:24, Blomqvist-Linér 1976:1).

### 7.10.4 Kläckeberga

Gamla sägner berättar att Kläckeberga kyrka först var en borg, innan den byggdes om till kyrka (Folkesson m.fl. 1978:116). Kyrkan, som ligger på en svag höjdsträckning, placerades troligtvis där av strategiska skäl eftersom den i sydväst gränsar till en kärrmark. Kyrkan var tillgänglig från alla håll förutom här där kärret var ett naturligt hinder. Nu är det utdikad och uppodlad (Åkerlund 1945:5).

Byggnadsarkeologiska undersökningar visar att kyrkan haft en stor källare och en stor sal över kyrkorummet. Idéer finns om en äldre kyrka, som revs när borgen byggdes om till kyrka, men av denna finns inga spår. Norr om kyrkan, på ca 13 meters avstånd, hittades vid utgrävningar 1940 grundmurar till ett medeltida gårdskomplex med fyra hus, två av trä och två av sten varav en källare. Dessa är från slutet av 1100-talet och alltså äldre än kyrkan som är från 1200-talets början. Kanske är detta resterna av den forna stormannagården Kläckeberga, som kyrkan från början tjänade som gårdskyrka. Väster om kyrkogården syns fortfarande resterna av vallgraven som en gång omgav kyrkan eller borgen som låg här (Åkerlund 1945:5, 52f, Folkesson m.fl. 1978:116, Williams 1993:53). Med bl.a. detta som bakgrund har Åkerlund framfört teorin om att denna stormannagård från början tillhörde biskopen i Linköping. På gården hade man byggt ett befäst hus, som också skulle tjäna för representation genom en stor sal på övre våningen. Byggnaden skall sedan ha övergått till att bli gudstjänstlokal när Engelbrekt rev den gamla gårdskyrkan på 1400-talet, för att den inte skulle falla i fiendens händer (Åkerlund 1945:66f).

Kläckeberga kyrka har även senare, på 1400- och 1500-talet, enligt krönikor, varit befäst och fungerat som förlägningsplats för både svenska och danska trupper. Kyrkan spelade stor roll för Kalmar stads försvar. Sista gången det skedde var under Kalmarkriget 1611 (Blomqvist-Linér 1975:1, Åkerlund 1945:27).

#### 7.10.5 Dörby

Dörby, som är beläget väster om Kalmar, verkar ha varit en gammal centralort i Mörelandet. Ända fram till 1500-talets början samlades nämligen bönderna här för landsting (Larsson 1986:18, Hammarström 1979:85). I Tingby, utanför Dörby, fann man vid 1800-talets slut resterna av ett oxhorn som innehöll en silverskatt bestående av bl.a. smycken, pärlor av glasmosaik och bergskristall och ca 4000 mynt och brakteatrar av silver från 11- och 1200-talen (Hammarström 1979:378). Dörby stenkyrka uppfördes vid början av 1200-talet som en östtornskyrka och ersatte därmed troligtvis en äldre träkyrka (Blomqvist-Linér sid:4).

#### 7.10.6 Hossmo

Ljungbyån rinner igenom Hossmo socken och kanske låg det en handelsplats vid Ljungbyåns mynning i Hossmo socken under förhistorien och in i medeltiden. Platsen, som ligger mellan ån och den viktiga kustvägen mot den gamla riksgränsen vid Brömsebro i söder, hade ett mycket förmånligt läge för kommunikation (Hammarström 1979:132). År 1389 bar Hossmo namnet Huseman och benämningen Huseby förekommer på jordområden i kyrkbyn (jfr avsnitt 7.2). Där har man dessutom hittat lämningar av en husaby vilket tyder på att här funnits en kungsgård eller kunglig förvaltningsgård (aa. 132). Kanske uppfördes kyrkan av centralmakten som sedan skänkte den till Linköpings biskop.

Armin Tuulse menar att Hossmo stenkyrka, som är en östtornskyrka, skulle ha uppförts i direkt kontakt med östgötska byggmästare, som via cistercienserorden hämtat förebilden för planlösningen i Rhenlandet. Enligt Tuulse tyder Hossmos kyrkotyp på att den var byggd som kungsgårdskyrka. Kyrkans östtorn var alltså en symbol för kungamakten och från början hade det inte några utpräglade försvarsegenskaper (Tuulse 1955:110f). Kanske användes tornet av kungen och hans förtroendeman som ett privat andaktskapell. Ännu år 1616 finns en omtalad läktare framme i kyrkan som troligtvis var reserverad för en speciell person. Ca 1200 byggdes kyrkan om till en kyrkbygd liknande Kläckebergas och Halltorps (Tuulse 1955:110f, Hammarström 1979:77f, 132).

På Hossmo kyrkogård och i kyrkan har man funnit hällar till tre, eventuellt fyra Eskilstunakistor med ornamentik från mitten eller senare delen av 1000-talet. De visar kristendomens intåg i Hossmo på 1000-talet. Kistorna har troligtvis stått runt en mindre träkyrka, en föregångare till den äldsta stenkyrkan som byggdes ca 1120 (Williams 1993:14f, Ullén 1983:197, Hammarström 1979:77). Kanske var husabyn i Hossmo både ett administrativt och, med tanke på dess läge, ett strategiskt centrum för kungamakten.

Erik Hofrén har i en artikel från 1961 framfört teorin om att Hossmo kanske var den medeltida staden Kalmars föregångare (Hammarström 1979:133). Uppströms, ca 1,5 km från Hossmo, vid Spakenör finns ett stenhinder i ån som troligtvis anlagts för att hindra fientliga skepp att segla upp i ån. Den som kontrollerade Hossmo hade alltså också kontroll över infarten till en av kustens viktigaste åar och även trafiken längs rullstensåsen, Ljungbyåsen som på många ställen löper parallellt med ån (aa. 79).

#### 7.10.7 Ljungby

Vid Harby, norr om Ljungby kyrka där Ljungbyån och S:t Sigfridsån möts, finns ett av traktens största gravfält med över 100 nu iakttagbara gravanläggningar från senare delen av järnåldern, 800- till tidigt 1000-tal, dvs. både vendeltida och vikingatida gravar (Williams 1993:16f, Hammarström 1979:117). Inom två kilometer därifrån, på åsen utefter Ljungbyån, ligger ytterligare ett stort gravfält från samma period. Dessa gravfält gör Ljungby socken till Kalmar kommuns fornrikaste (Williams 1993:192, Hammarström 1979:117).

I Ljungby kyrkas torn finns en runsten från 1000-talet inmurad. Dess inristade kors tyder på att kristendomen tidigt kom till den här bygden och att det här fanns en träkyrka innan stenkyrkan, som byggdes under 1100-talet (Williams 1993:192, Boström 1981:1). Kanske var träkyrkan gårdskyrka hos en av de personer som omnämns på runstenen (Boström 1981:1). Ljungby kyrkas runsten är rest över en person som troligtvis hette Vinterlide som kan stå för "den som färdas på vintern". Detta har tolkats som färder västerut. Kanske är det byggherren till kyrkan som omtalas här (Williams 1993:19). Några byggnadsarkeologiska undersökningar har dock inte gjorts på platsen.

#### 7.10.8 Mortorp

Sockennamnet Mortorp har tolkats som "gården vid sankmarken". Förleden Mor- betyder nämligen sank skogs- eller buskterräng, och -torp betyder utflyttargård eller enstaka mindre gård (Erixon 1958:416). Kyrkan är placerad i Mortorps sockens sydöstra kant intill Hagbyån,

som rinner igenom Mortorp. Att kyrkan ligger placerad här och inte i socknens mitt har av många tolkats som att den ligger på en förkristen kultplats (1999:2, Erixon 1958:419). Man stödjer bl.a. denna teori på att det finns ett jordfast flyttblock med ca älvkvarnar ungefär 150 meter nordöst om kyrkan. Här har man också funnit spår av bebyggelse som går tillbaka till järnåldern (1999:2). Norr om kyrkan finns även två domarringar. Dendrokronologiska undersökningar visar att Mortorps kyrka är från tidigt 1200-tal (1999:3, Erixon 1958:419).

#### 7.10.9 Arby

Arby kyrka lades inte i anslutning till någon av byarna utan istället väster om ett litet fall i Hagbyån, där den kunde bli centrum för en ny sockenbildning (William 1993:182). Detta är lite märkligt, eftersom Arby by, som inte ligger vid ån utan 1 km öster om kyrkan, betyder "byn vid ån" (Andersson & Svennebring 1989:15f). Ortnamnen i socknen tyder på att flera av dagens byar, som var de bästa odlingsmarkerna, började anläggas under yngre järnåldern men de saknar större gravfält. Kanske har många av dem blivit bortodlade (aa. 12).

Vid kyrkans restaurering 1973 hittades en runsten från 1000-talet rest över Bove, som kanske var kyrkans byggherre (Williams 1993:19, Andersson & Svennebring 1989:12, 23, Hammarström 1979:376). Experter anser att stenen sannolikt har importerats från Ölands västra del (Andersson & Svennebring 1989:51). Vid restaureringen hittade man också spår av en tidig träkyrka från 1100-talet. Troligtvis kompletterades denna träkyrka med ett kor av sten omkring 1200, och först ett stycke in på 1200-talet stod stenkyrkan klar (aa. 49, Blomkvist & Lindqvist 1999:100). Västtornet, som uppfördes något senare än kyrkan, var mycket brett och dubbelhuvat. Breda västtorn brukar i allmänhet sättas i samband med enskilda stormän, världsliga eller kyrkliga (Andersson & Svennebring 1989:50). Hur det förhåller sig i Arby är svårt att säga, förutom att tornet onekligen måste ha visat en maktposition. Till skillnad från många andra kyrktorn längs smålandskusten och på Öland har Arby kyrktorn inte några försvarsanordningar. Några murade valv finns inte utan istället endast träbjälkslag. Eftersom västtornet saknar försvarsanordningar finns teorier om ett kortorn i öster. Karin Andersson har tolkat detta som att kyrkan var en del i 1200-talets grundande av en stark centralmakt. Vid 1200-talet började staten och kyrkan förstärka sin ställning. Vid denna tid utvecklades Kalmar till en riktig köpstad och när borgen i Kalmar byggdes ut, innebar detta extraskatter för människorna. Andersson tror att västtornet i Arby kyrka hade funktion som magasin för dessa skatter innan de transporterades till Kalmar (Andersson & Svennebring 1989:51f).

Med tanke på att kyrkan ligger på ovanligt stort avstånd från Arby by kan det finnas belägg för att den från början var en gårdskyrka vid en stormannagård (Andersson & Svennebring 1989:50). Straxt norr om kyrkan ligger Holmen, men om denna gård går tillbaka till tiden för kyrkans uppförande eller ej, har man inte kunnat bestämma. Kanske var detta stormannagården, som kyrkan från början tillhörde (aa. 16, 50).

#### 7.10.10 Hagby

Hagby ligger vid mynningen av den under vikingatiden viktiga Hagbyån. Flera vikingatida fynd har hittats vid Hagbyån som visar på handelsaktiviteter, bl.a. en bronsvikt och en bronsvåg. Man tror att Hagbyåns mynning var en viktig mötes- och hamnplats för den tidens kustsjöfart. Socknen är en rik jordbruksbygd och här kunde man sälja sina varor. Vid S Hagby by har man även gjort ett skatfynd från övergången mellan vikingatid och medeltid. Bl.a. hittades en flätad silverkedja vars avslutning var ett grinande drakhuvud (Hammarström 1979:382). Norr om kyrkan finns idag endast två fornlämningar registrerade, en hög och en stensättning men sannolikt fanns det betydligt fler här från början (aa. 381).

Hagby kyrka är troligtvis byggd vid mitten av 1200-talet (Åkerlund 1945:76). Kyrkans arkitektur har tolkats som att den har haft två olika funktioner. Bottenvåningen var avsedd för profana ändamål som kyrka och 17 skott- eller kastgluggar i de övre våningarna för tankarna till en försvarsborg (Svennebring 1973:2).

#### 7.10.11 Voxtorp

Enligt en gammal tradition är Voxtorps kyrka från början en gårdskyrka byggd av en rik kvinna, som hette Lona. Anledningen till att Lona byggde kyrkan var att hon inte ville gå i kyrkan som stormannen i Halltorp hade byggt på sin gård (Braw sid:2). Voxtorps rundkyrka är uppförd vid slutet av 1100-talet (Erixon 1958:676). De uppförda rundkyrkorna längs Mörekusten har av många setts som en påverkan från Bornholm och Danmark (Braw sid:4). Rundhuset på kyrkan var ursprungligen en våning högre än den nuvarande kyrkan, och hade alltså tre våningar. Våningen mellan kyrkorummet och den översta skyttevåningen, som hade skottgluggar runt hela murkrönet, var troligtvis avsedd för lagring av proviant. Den fästningslika kyrkan måste ha gett ett skyddsrumsliknande intryck vid den här tiden (aa sid:5).

Vid Igelösa åsar, öster om kyrkan, nära Hagbyåns mynning ligger ett höggravfält från yngre järnålder och äldsta medeltid. Totalt tror man att gravfältet innehåller flera hundra gravar. Främst hittade man, vid utgrävningarna 1961, kvinno Smycken, lerkärl och brända ben



(Hammarström 1979:71, 409). Två vikingatida skattfynd av arabiska mynt har hittats i Broby, straxt nordost om Voxtorp (aa. 409).

#### 7.10.12 Halltorp

Halltorps kyrka byggdes vid slutet av 1100-talet och uppvisar likheter med Kläckeberga kyrka, bl.a. genom sin källarvåning som igenfyllts. Vid byggnadsarkeologiska undersökningar hittades många lösa fynd i kyrkans fyllnadsmassor på bottenvåningen. Detta har tolkats som att man tidvis bott här och då utövat hantverk. Bl.a. hittades fyra sigillstampar, troligen provgjutningar, av bly och tenn, där inskriptionen visar att de var utförda till några biskopar som levde på 1200-talet (Andersson 1956:19). Kyrkan ligger placerad väster om Halltorpsån. Mitt emot Halltorps kyrka på andra sidan ån ligger en bebyggelse under namnet Lundagårdarna. Om namnet är gammalt, kan det tyda på kultkontinuitet, men ortnamnsforskarna tror inte att det är så gammalt. Istället tror man att det har varit en stormansgård här, som i Kläckeberga (Williams 1993:63f).

Flera av socknens gravfält ligger i anslutning till den gamla vägen, som gick på åsen från Stuvénäs i söder, förbi kyrkan och vidare mot nordost (Hammarström 1979:383). Ca 100 m söder om kyrkan har man hittat två stensättningar och öster om dem, intill ån, har man hittat ännu en stensättning (aa. 385).

#### 7.10.13 Söderåkra

Söderåkra kyrka är troligtvis uppförd omkring 1200. Kyrkobyggnaden var tornlös och flera våningar hög (Erixon 1958:486). Man har inte funnit något gravfält som kan knytas till bebyggelsen vilket gör att man inte kan se någon boplatskontinuitet från förhistorisk tid här (Williams 1993:56f).

#### 7.10.14 Torsås

Torsås kyrka ligger inte i Torsås by utan på en ås mellan tre olika byar. Detta ger intrycket att man ville placera kyrkan på en central plats i bygden dit alla skulle kunna ta sig (Williams 1993:57). Många tror att det från början fanns en träkyrka, sk stavkyrka, i Torsås men några rester av den har inte hittats. Den första stenkyrkan, som byggdes på platsen, är från början av 1200-talet. Till utseendet var den mycket lik de andra kyrkorna som byggdes, vid 1100-talets slut och 1200-talets början, längs Östersjökusten (Petersson 1977:13f). Kyrkans konstruktion var mycket kraftig, murarna var upp till 1,9 m tjocka, vilket väcker tanken på en försvarskyrka. Vid norra väggen i kyrkans långhus, nedanför ett sidaltare, fann man, vid renoveringen 1956,

en gravkammare av trä. Denna innehöll två kistor som låg ovanpå varandra. I kistan i botten fann man stoftet efter en ung kvinna (Petersson 1977:13f).

Några lämningar efter en kungs- eller storgård har inte hittats, och detta förstärker intrycket av att det var en menighetskyrka som byggdes här (Petersson 1977:11). Många har frestats att tolka ortnamnet Torsås som en, från den hedniska tiden, kultplats till Tors ära här på Ekbacken. Några fynd som styrker detta har dock inte framkommit (aa. 9).

## SAMMANFATTNING

Genom att utgå ifrån Bradleys teoretiska postprocessuella arbetssätt har jag fått stöd för tankarna om den enskilde individens påverkan på sin omgivning. Ritueella system behölls eller förkastades utifrån vilket syfte man hade. Jag anser att övergången från hedendomen till kristendomen, till stor del berodde på de mäktigas vilja att behålla eller stärka sin sociala ställning i det förhistoriska samhället. De uppförda stenkyrkorna var kanske monument, som speglade dessa stormäns vilja att försäkra sig om att man alltid skulle förnimma deras tid på jorden.

Rikliga fynd av skatter och gravar vid fastlandskusten bekräftar att Möre och Öland låg i en rik region under vikingatiden. Området hade många handelsplatser längs kusten, och myntfynden visar på kontakter med Västeuropa. Dessa kontakter syns även i byggnationer, bl.a. Hossmo kyrka från ca 1120, som har engelska byggnadsdrag. Genom områdets viktiga läge som kommunikationsort måste kristendomens idéer ha nått området ganska tidigt.

Genom arkeologiska fynd och genom att studera ortnamnen kan man konstatera att de äldsta bosättningarna fanns längs Möres kust, medan inlandet först koloniserades under kristen tid. Generellt kan man säga att ortnamnen längs kusten är ursprungliga bebyggelsenamn, medan kyrkplats- och bygdenamn dominerar i inlandet. Detta har man tolkat som att inlandets kyrkor byggts kollektivt genom lokala bondeinitiativ som menighetskyrkor, medan många av kustens kyrkor istället ses som egenkyrkor byggda av stormän eller t o m på initiativ av kungen. Troligtvis har Hossmo kyrka byggts genom ett kungligt initiativ. Även runstenar, som finns i några av kyrkorna, har text som väcker idéer om att de kan ha varit resta över byggherren till kyrkan. Ett exempel är Ljungby kyrkas runsten som är rest för en person som troligtvis hette Vinterlide, vilket kan betyda, ”någon som färdas på vintern”.

Kyrkorna hade en flerfunktionell roll i samhället vid den här tiden. De skulle vara ett heligt rum för Guds ord, samtidigt som man har sett tecken på att de också tjänade som borg när befolkningen behövde skydda sig mot yttre fiender. Troligtvis nyttjades byggnaden också av ledarna i samhället som förvaringsmagasin. Att förvara den indrivna skatten i kyrkorna var ett genialt drag från maktutövarna, eftersom de, med kristendomens medgivande, fick fria händer att driva in skatter från befolkningen. Genom att förvara varorna i kyrkorna skyddades de från den lokala befolkningen både av Gud och av skyttegluggarna.

Slutsatsen man kan dra av denna undersökning är alltså, att de allra första kyrkorna i Möre, från början troligtvis var egenkyrkor, byggda av lokala stormän. De övergick sedan till att bli sockenkyrkor. Menighetskyrkorna var troligtvis ett sätt för de självägande kristna bönderna att hävda sin integritet och visa sitt oberoende från stormännen.

Generellt i Sverige, brukar man säga att kyrkorna ofta ligger placerade på, eller intill gamla hedniska kultplatser. Endast ett fåtal indikationer har framkommit, genom denna undersökning, som tyder på kultplatskontinuitet i Möre, när det gäller valet av kyrkornas placering. Jag kan alltså inte se samma tydliga utbredning av kultplatskontinuitet i Möre, som jag såg i min uppsats om Öland. Förklaringarna till detta kan vara många. Alla kyrkorna i Möres kustband har inte blivit grundligt undersökta, vilket kan vara en orsak till att så få rester av förhistoriska kulthandlingar har hittats. En annan orsak kan vara senare tids bebyggelse och jordbruk, som har gått hårt åt lämningarna som finns eller har funnits i jorden.

## REFERENSLITTERATUR

- Andersson, H. & Anglert, M. (Red.) 1989. *By, Huvudgård och kyrka- studier i Ystadsområdets medeltid*. Stockholm.
- Andersson, H. Carelli, P. & Ersgård, L.(Red.) 1997. *Visions of the Past- Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeologi*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar skrifter nr 24. Stockholm.
- Andersson, I. 1956. *Halltorps kyrka*. Stockholm.
- Andersson, K. & Svennebring, O. 1989. *Arby kyrka*. Uppsala.
- Anglert, M. 1993. Kyrkorna i Möre. I: Williams, H. (red.), *Möres Kristnande*. Uppsala
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund.
- Beskow-Sjöberg, M. 1987. *Ölands järnåldersgravfält volym I*. Kalmar.
- Blomqvist-Linér, S. 1975. *Kläckeberga kyrka med Hermann Hahns altarmålning*. Kalmar.
- Blomqvist-Linér, S. 1976. *Förlösa kyrka*. Kalmar.
- Blomqvist-Linér, S. *Dörby kyrka från medeltid till 1900-tal*. Kalmar.
- Blomqvist, N. & Lindqvist S-O. 1999. *Europeans or not?* Oskarshamn.
- Boström, R 1966. *Ölands kyrkor: Inledning*. Stockholm.
- Boström, R. 1977. *Köpings kyrkor*. Uppsala
- Boström, R. 1981. *Ljungby kyrka*. Kalmar.
- Bradley, R. 1998. *The Significance of Monuments: on the shaping of human experience in Neolithic and Bronz Age Europe*. London.
- Collmo, A.(Red.) 1994. *Förlösa socken- en hembygdsbok*. Kalmar.
- Erixon, S.(Red.) 1958. *Sveriges bebyggelse Kalmar län del III*. Uddevalla.
- Ferm, O. & Rahmqvist, S. (Red.) 1987. *Det medeltida Sverige Småland, Möre Norra och Södra Möre, Kalmar stad*. Stockholm.
- Folkesson, A, Hammar, K. & Rydå, K. 1978. *By och bygd i Dörby-Kläckeberga*. Karlshamn.
- Gjerulf, F. Haeggbloom, E. & Nilsson, G.(Red.) 1971. *Ryssby socken- Ur en smålandssockens kulturhistoria*. Kalmar.
- Glase, B. & Glase, G. 1996. *99 kyrkor från Skåne i söder till Lappland i norr*. Trelleborg.
- Hagerman, M. 1997. *Spåren av kungens män- Om när Sverige blev ett kristet rike i skiftet mellan vikingatid och medeltid*. Stockholm.
- Hammarstöm, I.(Red.) 1979. *Kalmar stads historia del I*. Kalmar.
- Janson, S. & Lundberg, E. 1987. *Med arkeologen Sverige runt*. Stockholm.
- Johansen, B. & Pettersson, I. 1993. *Från borg till bunker*. Stockholm.
- Johnson, M. & Schulze, H. 1990. *Köpingsvik*. Göteborg.

- Jonsson, K. 1993. Möre i ett numismatiskt perspektiv. I: Williams, H. (red.), *Möres Kristnande*. Uppsala.
- Karlsson, R.(Red.) 1988. *Boken om Åby*. Vimmerby.
- Larsson, L-O. 1986. *Småländsk medeltid*. Stockholm.
- Osvalds, E. 1997 *Medeltid*. Lund.
- Palm, B & Landin. 1948. *Öland I*. Lund
- Pamp, B. 1976. *Ortnamnen i Sverige*. Lund.
- Petersson, F. 1977. *Torsås kyrkas historia*. Växjö
- Svennebring, O. 1973. *Hagby kyrka*. Kalmar.
- Tuulse, A. 1955. *Hossmo- en försvarskyrka med östtorn*. Stockholm.
- Ullén, M. 1983. *Medeltida träkyrkor del I*. Stockholm.
- Williams, H. (Red.) 1993. *Möres kristnande*. Uppsala.
- Åberg, A. 1994. *Vår svenska historia*. Stockholm.
- Åkerlund, H. 1945. *Kläckeberga kyrka*. Kalmar.

**Otryckta referenser:**

1999. Mortorps kyrka. Kalmar
- Braw, C. Ur Voxtorps kyrkas historia. Uppkopierat häfte liggande i kyrkan.
- Brynielsson, M. 1999. *Kultplatsernas kontinuitet - från hednisk till kristen tid på Öland*. B-uppsats, Kalmar högskola.